

Institut dětí a mládeže MŠMT ČR

Sámova 3, Praha 10

DĚTI, MLÁDEŽ A VOLNÝ ČAS

(Vybrané aspekty problému)

Zpracoval: O. Jíra

1997

I. ÚVOD

Problematika volného času dětí a mládeže není v současné době komplexně a systematicky pokryta sociologickým výzkumem. Otázkami souvisejícími s volným časem dětí a mládeže (tedy populace do 26, resp. 29 let) - až na výjimky uvedené dále v textu - se zabývají pouze některé výzkumné práce jako jednou ze součástí svých šetření; navíc většinou z pohledu možných vazeb mezi zkoumaným pohledem širší o charakteru a volným časem jako doplňkovým činitelem.

Právě díky tomuto utilitárnímu charakteru zmíněných výzkumů, je celá řada publikovaných prací ve svých ukazatelích a výsledcích málo kompatibilní (ať už z hlediska metodiky, předmětu zkoumání, struktury problému či rozmezí sledovaných věkových kategorií). Zejména u nejmladší věkové kategorie (dětí do 14, resp. 15 let) je výzkum zaměřen převážně na pedagogické, případně sociálně psychologické hledisko; sociologické hledisko není dosud dostatečně rozpracováno.

Přesto však lze z této mozaiky sestavit alespoň rámcový pohled na volný čas dětí a mládeže. Většina dle uváděných údajů se opírá především o výzkumy a výzkumné sondy realizované Institutem dětí a mládeže MŠMT ČR, případně o výzkumy uskutečněné v rámci resortu v letech 1992 - 1996.

II. VÝCHODISKA

Nejprve bude nutné objasnit si samotný pojem "volný čas", resp. operačně jej vymezit. Z mnoha různých a mnohdy naprosto odlišných definic považujeme pro náš účel za nejlepší definici volného času formulovanou J.Dumazedierem¹⁾, který volný čas chápe jako "souhrn činností, které může člověk provozovat s plnou libovůlí, buď pro odpočinek nebo pobavení, či pro rozvoj svých znalostí nebo nezištné školení, pro svou dobrovolnou účast na společenských záležitostech nebo svobodnou tvůrčí činností poté, když se uvolnil ze závazků pracovních, rodinných i společenských."

Dumazedier rozlišuje tři sféry nebo složky volného času:

- složku relaxační (odpočinek a částečně i rekreaci)
- složku zábavy
- složku vzdělávací a sebevzdělávací (ve které jednotlivec sám nebo ve skupině nezištně z vlastního zájmu rozvíjí své schopnosti, vědomosti a dovednosti).

Podívejme se nyní na jednotlivé složky poněkud podrobněji a pokusme se je aplikovat na volný čas dětí a mládeže. Samozřejmě vždy s vědomím toho, že centrem naší pozornosti je mládež prezentující sociálně deviantní jednání.

Složka relaxační (odpočinek)

Do této složky volného času počítáme veškerý odpočinek, kromě toho, který je nezbytný pro reprodukci pracovní síly, zhruba to, co nazýváme někdy zahálením či lenošením, prostě fyzický odpočinek všeho druhu (nepočítaje v to dobu strávenou nezbytně nutným spánkem), spojený s duševním odpočinkem. S určitou licencí sem můžeme zahrnout známé "dolce far niente".

Složka zábavy

Do této složky zahrnujeme především to, co nazýváme aktivním odpočinkem včetně receptivních činností, pokud se nejedná o součást složky třetí - nezištné rozšiřování a rozvíjení vlastních schopností, vědomostí a dovedností.

Souhrnně tedy do oblasti volného času reprezentované zábavou počítáme všechny druhy aktivního odpočinku s výjimkou těch, které zasahují do zmíněné třetí sféry a dále všechny druhy aktivní i pasivní účasti na kulturním a společenském životě, včetně účasti na životě občanských sdružení, pokud nejsou součástí výuky nebo vzdělávací sféry volného času a nejsou motivovány jinak než vlastním dobrovolným zájmem a rozhodnutím. Sem lze započítat i všechny další sociální aktivity.

Složka sebevzdělávací a vzdělávací

Sem započítáváme všechny činnosti, ve kterých mladý člověk rozšiřuje svůj obzor, aniž je k tomu nucen čímkoliv jiným než svým vlastním dobrovolným zájmem. Tedy rozšiřování vědomostí a dovedností potřebných pro pěstování vlastních koníčků či zdokonalování v kterékoliv předcházející oblasti volného času a sběr informací s tím souvisejích. To jsou tedy velice stručně charakterizované tři složky obsahu volného času.

Jsme si však vědomi toho, že vždy zůstane určitá část na hranici volného a ne-volného času.

Volný čas chápeme jako dobu, která člověk umožňuje svobodnou volbu činnosti. Člověk si činnosti vybírá nezávisle na svých osobních či společenských povinnostech, vykonává ji dobrovolně a získává z ní příjemné zážitky a uspokojení. Důležité přitom je nechápat volný čas jen jako nicnedělání, nýbrž jako příležitost ke smysluplné činnosti a k rozvoji osobnosti, k plnému, humánnímu životu. V tomto smyslu jsou základními funkcemi volného času odpočinek, zábava a rozvoj osobnosti. Souhrnně můžeme tedy konstatovat, že volným časem mládeže je možno rozumět čas, který zůstává ke svobodnému využití. To však je v našem případě záležitost relativní, neboť zde závisí i na eventuálních zásazích rodičů, případně ostatního sociálního prostředí. Navíc zde nemalou roli hraje i chápání volného času samotnými respondenty. Může zde docházet i k významným rozdílům při interpretaci obsahu, či rozsahu různých činností prováděných ve volném čase. Takovými spornými činnostmi jsou např. domácí práce, příprava na školní vyučování, nákupy apod. Přesnější termín by pravděpodobně byl "mimoškolní, či mimovyučovací", resp. "mimopracovní" volný čas.

Výše uvedené tři sféry, či složky volného času můžeme chápat rovněž i jako jeho funkce. K těmto pak bezesporu přistupuje funkce čtvrtá - preventivní.

Je prokázáno, že mládež (v užším slova smyslu) má ze všech věkových skupin nejvíce volna. S tímto volným časem dovede ne vždy účelně nakládat. Například ve skupině učňů (v průměru mají 3-5 hodin osobního volna během vyučovacího dne a zároveň u nich se počet vyučovacích dnů rovná zhruba počtu dnů volna) byly konstatovány tři závažné problémy související s nezvládnutým volným časem,²⁾ a to:

1. alkoholismus
2. nealkoholová toxikománie
3. majetková trestná činnost
4. násilná trestná činnost

Právě dostatek až nadbytek volného času může mladistvého přivést do negativně orientovaných společenských skupin, zejména pochází-li z méně podnětného sociálního prostředí (ať již rodinného, či školního nebo pracovního). Problémem je však i možnost realizovat své zájmy ve volném čase. I touto otázkou se zabývají některé výzkumy, sledující strukturu zájmů, potřeb ve volném čase a jejich saturaci u věkové skupiny mládeže.³⁾

MLÁDEŽ A VOLNÝ ČAS

Již v předcházejícím textu jsme upozornili na skutečnost, že samotná definice volného času a především vnímání tohoto času dotázanými respondenty má různá úskalí. Vždy musíme brát v úvahu, že posuzujeme tu část času, kterou dotazovaný za volný čas skutečně považuje - vstupuje sem tedy v každém případě subjektivní hledisko. Navíc zejména mladší věkové kategorie závislé na rodičích často do volného času počítají ty činnosti, které by si za jiných okolností nezvolili. Zajímavě to dokumentují údaje z výzkumu provedeného mezi moravskými středoškoláky⁴⁾. Za vlastní náplň volného času považovali respondenti v tomto případě následující činnosti:

Představy o naplnění volného času	
v % za ČR, n = 991 dotázaných 15 - 18 let	
věnovat se zájmům a zálibám	96
mít možnost chodit do přírody	93
mít čas na odpočinek, rekreaci	92
mít možnost sportovat	87

Tento výzkum zároveň sledoval v kontextu charakteristiky socializačního klimatu rodiny středoškolských studentů. Pouze 3/10 studentů zastávají s rodiči shodné názory na trávení volného času. Z toho autorům vyplývá závěr, že volný čas představuje citlivé pole potenciálních intergeneračních konfliktů.

Důležité je v této souvislosti i postavení volného času, resp. možností, obsahu a forem jeho naplnění na žebříčku hodnotového systému mládeže.

a) **VOLNÝ ČAS JAKO HODNOTA**

V kontinuálním výzkumu IDM MŠMT v roce 1996 (Dospívání a socializace)⁵⁾ sledovány hodnotové orientace mládeže, a to jednak z hlediska jejich zaměření, jednak z hlediska jejich struktury.

Hodnoty jsme rozdělili do následujících kategorií:

A hmotného charakteru, B profesně-rozvojové, C sociálního zázemí a kontaktů, D zdravotních a vzhledových předpokladů, E obecně lidské, F náplně volného času. Obdobné dělení bylo použito výzkumu hodnotového systému mládeže, který uskutečnil IDM MŠMT ČR v roce 1993.

Kategorie hodnoty náplně volného času obsahovala tyto činnosti, resp. položky: čas na odpočinek, hraní si, koníčky, nicnedělání, odpočinek, snění, četba knih, hra na hudební nástroj, péče o domácí zvíře.

Výzkum se zaměřil především na následující problémy:

1. Které z hodnot považovali dotazovaní v době svého dospívání, tedy tehdy, když navštěvovali střední školu nebo učiliště pro sebe za nejdůležitější
2. Které hodnoty považují dotazovaní pro sebe nyní za nejdůležitější
3. Co chybí mladým lidem v současné době ke spokojenému životu

V tomto výzkumu byly sledovány 2 soubory diferencované jednak podle věku, jednak podle toho, zda respondenti jsou dosud svobodní (soubor A 15 - 19 let) nebo vstoupili do manželství (soubor B 19 - 20 let).

Přehled z hlediska typu jednotlivých hodnot uvádí následující tabulka, kde jsme soustředili hodnoty, jež se umístily na prvních 10 místech. Zároveň uvádíme písmeno označující příslušnou kategorii hodnoty.

Nejfrekventovanější hodnoty v době studia na SŠ v % za ČR, n = 249 dotázaných ve věku 15 - 19 let n = 445 dotázaných ve věku 19 - 29 let					
A			B		
1. přátelé	55	C	práce	76	C
2. - 3. znalosti zdraví	41	B	přátelé	57	C
	41	D	zdraví	56	D
4. peníze	40	A	peníze	47	A
5. - 6. rodina práce	38	C	rodina	43	C
	38	B	klid a jistota	39	E
7. čas na odpočinek	35	F	děti	34	C
8. koníčky	27	F	rodina a děti	33	C
9. chození s někým	26	C	znalosti	27	B
10. klid a jistota	24	E	čas na odpočinek	25	F

Je patrné, že v době středoškolského studia považovala více jak polovina (62%) respondentů pro sebe za důležité mít čas na odpočinek a na své koníčky.

Další dotaz se týkal těch, kteří již nestudují střední školu. Byli vybídnuti, aby odpověděli na otázku "Co považujete v současné době pro sebe za nejdůležitější?" Výsledky jsou uvedeny ve druhém sloupci předchozí tabulky.

Zajímavý je posun názorů dotazovaných mezi dobou, kdy navštěvovali střední školu, či učiliště, resp. za svobodna a nyní:

Nejdůležitější typ hodnoty uznávaný sledovanou populací v době středoškolského studia a nyní (v % za ČR)			
Typ hodnoty	SŠ	nyní	rozdíl
A materiální	40	47	+ 7
B profesně-rozvojové	40	52	+ 12
C sociální zázemí	60	42	- 18
D subjektivní předpoklady	41	56	+ 15

E obecně lidské	24	39	+ 15
F volný čas	31	25	- 6

Vidíme, že došlo k jistému procentuálnímu poklesu právě u hodnot spojených s realizací náplně volného času (kromě preference sociálního zázemí, což zřejmě souvisí s určitým stupněm zralosti respondentů). Naopak jsou preferovány hodnoty spojené s možným dalším profesním rozvojem, či hodnoty s ním bezprostředně související.

Zajímavé je v této souvislosti srovnání s výzkumem, uskutečněným IDM MŠMT ČR v roce 1993 na téma Hodnotový systém mládeže ⁶⁾.

Pořadí prvních deseti hodnot v r. 1993 a 1996 s uvedením kategorie				
1993			1996	
1.	zdraví	D	přátelé	C
2.	mír	E	znalosti	B
3.	láska	A	zdraví	D
4.	partner	A	peníze	A
5.	životní prostředí	E	rodina	C
6.	přátelství	A	práce	B
7.	rodina, děti	A	čas na odpočinek	F
8.	svoboda	E	koníčky	F
9.	zajímavá práce	B	chození s někým	C
10.	demokracie	E	klid a jistota	E

Snadno lze vysledovat, že zde určitý posun patrný je. Zejména se to týká u prvních deseti preferovaných hodnot, hodnot materiálních (které v r. 1993 absentovaly) a hodnot spojených s volným časem.

Jedním z dotazů z oblasti hodnotových orientací byla i otázka "Co vám chybí v současnosti ke spokojenému životu".

Nejčastější aktuální hodnoty chybějící ke spokojenosti		
v % za ČR, n = 694, 15 - 29 let		
1. peníze	79	A
2. čas na odpočinek	45	F
3. životní prostředí	43	E
4. koníčky	34	F
5. klid a jistota	31	E
6. utužování kondice	29	B
7.- 8. majetek	28	A
vlastní firma	28	A
9.-10. mít úspěch	27	B
odolnost	27	B

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že zcela zřejmě se respondenti orientují do budoucnosti. Bez ohledu na kategorii hodnot, jedná se především o hodnoty spojené se strukturou života úspěšného zaměstnance či podnikatele (tedy: žít ve zdravém životním prostředí, mít úspěch, peníze a majetek, včetně vlastní firmy; pro tento život být řádně fyzicky i psychicky vybaven; z toho pak vyplývá požadovaný pocit klidu a jistoty i dostatek volného času na odpočinek a realizaci vlastních koníčků a zájmů)

b) REFLEXE VOLNÉHO ČASU

To, jak mladý člověk či dítě volný čas vnímá, co vlastně za svůj volný čas považuje, limituje zároveň i jeho pocit spokojenosti s množstvím volného času.

Tento fakt je pak východiskem ke zjištění pocitu respondenta, zda má volného času opravdu dostatek, či zda jsou v této oblasti jeho potřeby nedostatečně saturovány.

Srovnáním několika výzkumů (viz odkazy) jsme zjistili, že mezi sledovanými lety 1994 (resp.1992) a 1996 neexistuje významný rozdíl v údajích.

Téměř čtvrtina dotazovaných uváděla, že měli "dost volného času". Deficit v této oblasti pocíťovalo 18% respondentů, přičemž 3% uváděla, že limitujícím faktorem byly požadavky rodičů a u 4% respondentů byla za limitující faktor považována příprava na vyučování. Zároveň však 28% respondentů uvádělo, že ve všední den je jejich nejčastější činností ve volném čase příprava na školní

vyučování (ve sobotu a v neděli to bylo 17%). Znamená to tedy, že přípravu na školní vyučování zahrnují do volného času.

Výše popsanou situaci ilustruje následující tabulka:

Množství volného času	
v % za ČR, n = 692 dotázaných ve věku 15 - 29 let	
dost času	24
ne zcela postačující	28
jako všichni ostatní	30
spíše málo	11
málo	7

Právě ti, kteří uváděli spíše málo či málo volného času, zdůvodňují tento fakt nároky rodičů či potřebou přípravy na vyučování (přičemž oba faktory mají zhruba stejnou frekvenci).

Pocit disponování s volným časem má ovšem celou řadu dalších souvislostí a je vyústěním, působení více faktorů. Roli zde hraje jednak zájmové zaměření jednice, jednak možnosti saturace potřeb, vyplývajících z tohoto zaměření. Důležitým faktorem je zde samozřejmě i ekonomická situace rodiny, osobní ambice respondentů a další faktory.

Ilustraci mohou doplnit údaje z jiného výzkumu IDM MŠMT ČR, tentokrát regionálního charakteru (v r. 1996 v Domažlicích) ⁷⁾.

Množství volného času	
v %, n = dotázaných, 11 - 15 let	
moc času, někdy nevím co s ním	4
dost času	63
málo času	32
vůbec žádný	2

Častěji pociťují nedostatek volného času děvčata (42%) než chlapci (25%). Je příznačné, že ke skupině, která má moc volného času, patří žáci se špatnými výsledky ve škole (12%).

Jaké je však množství volného času mladých lidí co do rozsahu? Z odpovědí respondentů kontinuálního výzkumu IDM MŠMT ČR na téma Občanské vědomí ⁸⁾ vyplynulo, že v době výzkumu

měli téměř 6 hodin volného času (v průměru 5:53 hod.) Další tabulka ukazuje množství volného času mladých lidí ve všední den, v sobotu a v neděli.

Množství volného času mládeže v % za ČR,				
n = 556 dotázaných ve věku 15 - 29 let				
den	do 3 hod.	3 - 6 hod.	více než 6 hod.	v hod.
všední den	49	41	9	3:46
sobota	12	33	55	6:42
neděle	9	26	65	7:10

Ve výzkumu IDM MŠMT ČR Dospívání a socializace⁹⁾ byl sledován i volný čas respondentů na základní škole. Výsledky ukazuje následující tabulka:

Volný čas respondenta na základní škole		
v % za ČR, n = A 357, B 395 dotázaných ve věku 15-19 let, resp. 20-24 let		
	A	B
měl ho dost a nebyl rodiči omezován	30	29
neměl ho málo, ale nemohl dělat co chtěl	35	33
byl na tom stejně jako většina vrstevníků	25	30
spíše málo, musel doma pomáhat	8	5
neměl moc volného času, rodiče byli přísní	3	2

Volný čas má ve vztahu k jedinci funkci relaxační, rekreační a rozvojovou. Vhodně využitý volný čas dítěte má vliv na formování jeho osobnosti. Vzhledem k malým zkušenostem neumí si často dítě svůj volný čas vhodně naplánovat a tady je řada na rodičích, aby dítěti s vhodným trávením jeho volného času pomohli a přitom v rozumné míře akceptovali jeho požadavky. Je proto důležité zjištění, že většina rodičů svým dětem umožňovala, když chodili na základní školu trávit volný čas podle jejich představ (sumárně první dvě otázky A 65 %, B 62 %), i když někteří z těchto respondentů pocítovali určitá omezení (A 35%, B 33%).

Nezanedbatelný je počet respondentů, kteří měli na základní škole málo volného času, protože musel rodičům buď pomáhat, nebo jim byl volný čas organizován rodiči (suma posledních dvou odpovědí je u souboru A 11%, u souboru B 7 %).

a) OBSAH A STRUKTURA AKTIVIT VE VOLNÉM ČASE

Obsahem a strukturou aktivit mladých lidí ve volném čase se zabýval do jisté míry i kontinuální výzkum IDM MŠMT ČR¹⁰.

Ve výzkumu byly sledovány jednak zájmy respondentů, jednak realizace těchto zájmů a dále druhy nejfrekventovanějších aktivit ve volném čase; spolu s tím i nejoblíbenější aktivity jak o volných dnech, tak i ve dnech pracovních. Výzkum byl zaměřen na deskripci situace, a to ve struktuře činností. Byly formulovány dvě následující otázky:

"Co jste dělal, když jste chodil na střední školu (učiliště) ve svém volném čase nejraději? Nejdříve uveďte, co jste nejčastěji dělal (děláte) ve volném čase během týdne, v pracovních dnech."

"A co jste dělal, když jste studoval střední školu (učiliště) ve volném čase o sobotách a nedělích nejraději?"

Respondenti mohli uvádět více možností. Otázka byla formulována jako retrospektivní, proto vycházíme z předpokládaného faktu, že odpovědi se vztahují k minulosti, nikoliv aktuální situaci respondenta. Výjimku tvoří respondenti z řad středoškolské mládeže, kde naopak charakterizovanou situaci lze chápat jako aktuální.

Otázky sledovaly nejoblíbenější (a potažmo i nejfrekventovanější) činnosti jednak během týdne, jednak v sobotu, či v neděli. Byly vyhodnocovány činnosti, které byly uvedeny na prvních pěti místech. Tyto činnosti však lze chápat hierarchicky pouze rámcově, neboť respondenti nebyli vyzváni, aby prezentované činnosti seřadili podle pořadí subjektivně pociťované důležitosti. Přesto však se lze domnívat, že činnosti uvedené v těchto otevřených otázkách jako první, jsou pro respondenty významnější než činnosti uváděné na dalších místech.

Respondenti měli na výběr 53 různých činností. Přehled odpovědí uvádí následující tabulka. Jsou zde uvedeny druhy činností a četnost jejich zastoupení, a to třemi charakteristikami: činnosti preferované na 1. místě ve všední den, činnosti preferované na 1. místě o víkendu, činnosti preferované na 1. místě jak o víkendu, tak ve všední dny. Z následně uvedeného přehledu vyplývá, že rozptyl preferovaných činností je značný.

Aktivity, které ve své preferenci představují činnosti více jak 5% respondentů, zahrnují pouze 7 druhů činností. Ostatní aktivity jsou zastoupeny pouze malou měrou, byť v širokém sortimentu. Přehled činností je v následující tabulce:

Přehled činností ve všední den a o víkendech v % na ČR, n = 692 dotázaných, 15 - 29 let

Preference	všední den	o víkendů	v průměru
denní tisk	6,7	1,5	4,1
turistika	5,1	13,5	9,3
partner	10,3	9,6	10,5
restaurace	3,6	3,8	3,7
televize	20,3	13,5	16,9
kino	6,5	4,7	5,5
sportovní utkání	2,0	1,9	2,0
sběratelství	0,6	0,3	0,5
fotografování	1,0	0,6	0,8
malování	0,9	0,9	0,9
přátelé, parta	8,6	8,9	8,8
knihy	6,3	2,9	4,6
divadlo	0,1	0,3	0,2
hudba	3,5	1,9	2,7
rekreační sport	2,0	2,0	2,0
rozhlas	0,4	0,7	0,5
sebevzdělávání	0,9	0,7	0,8
odpočinek	0,6	1,0	0,8
časopisy	1,2	0,7	1,0
závodní sport	3,3	2,8	3,1
intimní styk	0,1	0,4	0,3
video	0,1	0,7	0,4
sklenička	0,3	0,7	0,5
počítač	1,3	1,2	1,3
zahrádka	0,4	0,6	0,5
chovatelství	0,4	0,4	0,4

nuda	0,1	0,1	0,1
samota	0,1	1,5	0,8
spánek	0,0	1,5	0,8
chata, chalupa	0,1	1,6	0,9
koničky	1,7	1,6	1,1
tanec	0,7	6,3	3,5
jazyky	0,0	6,3	3,2
koncerty pop	0,3	1,2	0,8
domácí práce	1,0	1,0	1,0
kondice	1,0	0,6	0,8
učení do školy	2,9	1,3	2,1
motorismus	1,3	1,2	1,3
přivydělávání	0,4	0,6	0,5
péče o sourozence	0,4	0,3	0,4
hraní se sourozenci	0,4	0,6	0,5
hrací automaty	0,1	0,3	0,2
sdružení	0,1	0,4	0,3
organizace	0,1	0,1	0,1
domácnost	0,1	1,3	0,2
šití, pletení	0,7	0,1	0,4
hudební nástroj	0,3	0,1	0,2
kolo	0,3	1,2	0,8
fit centrum	0,1	0,9	0,5
šachy	0,1	0,0	0,1
kostel	0,1	0,1	0,1
známky, nálepky	0,1	0,1	0,1
vaření	0,0	0,1	0,1

(Pozn.: Vzhledem k velkému rozptylu odpovědí a nízkému zastoupení relativních četností u některých činností, uvádíme procentuální zastoupení s přesností na 1 desetinné místo.)

V této souvislosti je zajímavé i zjištění, že struktura nejfrekventovanějších aktivit se ve srovnání s kontinuálním výzkumem životního stylu, který jsme uskutečnili v r. 1996¹¹⁾ na srovnatelném vzorku 15 - 29ti letých, významně neliší. I zde se na prvních deseti místech vyskytovaly shodné aktivity, jako je sledování televize, četba denního tisku četba knih, kontakt s partnerem, kontakt s přáteli, návštěva restaurací, poslech hudby a turistika (nebyla zde zastoupena návštěva kina a závodní sport; naopak se vyskytovaly aktivity, které se nyní mezi prvními deseti preferovanými nevyskytly, a to běžné domácí práce a zlepšování tělesné kondice.

Pro sledování změn v delším časovém úseku nám může posloužit výzkum IDM MŠMT ČR z roku 1992¹²⁾ Struktura a vývoj volnočasových aktivit dětí a mládeže. Vzhledem k omezené kompatibilitě údajů se omezujeme pouze na srovnání těch, které byly sledovány ve všech letech. Vzhledem k tomu, že v letech 1985 až 1992 (v r. 1992 se jednalo o opakovaný výzkum) bylo respondentům nabídnuto pouze 26 položek (roku 1996 to bylo ve výzkumu IDM MŠMT ČR Občanské vědomí) 53 položek)¹³⁾, omezíme se na prvních 20 aktivit, které byly preferovány na prvním místě.

Přehled činností preferovaných na 1.místě věkovými kategoriemi			
15-26 let v r. 1985 a 1992, 15-29 let v r. 1996			
Aktivita	pořadí 1985 n = 2400	pořadí 1992 n= 700	pořadí 1996 n= 692
sledování televize	1	1	1
poslech rozhlasu	2	2	9
četba novin a časopisů	3	3	8
povídání s přáteli	4	4	4
četba knih	7	6	7
domácí práce, úklid	6	7	20
schůzka s partnerem	11	8	2
studium, příprava do školy	5	9	13
kino	9	10	6
nicnedělání	12	11	12
diskotéky, tanec	14	12	10
kavárna, restaurace	19	13	11
turistika, výlety	16	15	3
návštěva koncertů pop	18	17	27
návštěva sportovních utkání	13	18	15
kutilství	15	19	19
vedlejší výdělečná činnost	25	20	30
návštěva divadla	24	21	37
hudební a dramatická činnost	21	22	38
sběratelství	20	24	29

Ani zde se struktura preferencí aktivit, resp. jejich pořadí příliš během let neměnilo. K významnějšímu poklesu došlo u domácích prací, poslechu rozhlasu, v přípravě na školní vyučování (což může být i otázka chápání volného času), výrazněji stoupla preference partnerských styků a výletů.

Pokud přijmeme za platnou tezi, že činnosti psané mezi deseti prezentovanými na prvním místě jsou ze všech uvažovaných činností nejpreferovanější, potom dostaneme výsledek uvedený v následující tabulce:

Rozdělení preferencí podle dnů v týdnu ukazuje následující tabulka:

Preferované činnosti ve volném čase ve všední den	
v % za ČR, n = 692 dotázaných, 15 - 29 let	
sledování televize	20
kontakt s partnerem	10
kontakt s přáteli (partou)	9
četba denního tisku	7
návštěva kina	7
četba knih	6
turistika	5
návštěva restaurace	4
poslech hudby	4
závodní sport	3

Obdobná situace je i u aktivit v sobotu a v neděli. Údaje obsahuje následující tabulka:

Preferované činnosti ve volném čase v sobotu či v neděli v % za ČR, n = 692 dotázaných, 15 - 29 let	
turistika	14
sledování televize	14
kontakt s partnerem	10
kontakt s přáteli, partou	9
společenský tanec	6
cizí jazyky	6
návštěva kina	5
návštěva restaurace	4
četba knih	3
závodní sport	3

Více než tento orientační ukazatel však vypovídá přehled a frekvence činností v jednotlivých dnech (pracovních či víkendových), budeme-li brát v úvahu rejstřík všech činností, které byly respondenty uvedeny na prvních deseti místech a které zároveň zauímají prvních pět míst v pořadí z hlediska relativní četnosti výskytu (těchto pět míst bylo zvoleno z důvodů velice nízké četnosti zastoupení dalších aktivit.

Nejfrekventovanější činnosti ve volném čase ve všední den a v sobotu, či v neděli v % za ČR, n = 692 dotázaných, 15 - 29 let			
	všední den		víkend
sledování televize	45	kontakt s přáteli	42
kontakt s přáteli	41	sledování televize	34
poslech hudby	37	společenský tanec	24
četba knih	27	návštěva kina	24
příprava na vyučování	25	poslech hudby	23

Je zřejmé, že struktura činností ve volném čase se příliš neliší, jak ve všední dny, tak v sobotu, či v neděli, alespoň pokud jde o nejpreferovanější činnosti. Příprava na vyučování ve všední den souvisí zcela zřejmě s potřebou respondentů připravit se na vyučování pro další den. Tato potřeba pak logicky není tak silná o víkend (mezní situace, jako např. přípravu na nárazové písemné práce, zkoušky, či maturity, jsme nesledovali).

Sledování televize je zřejmě častější všední den z toho důvodu, že není vázáno na jednorázově vyšší fond volného času na rozdíl od kontaktu s přáteli, který naopak zřejmě vyžaduje jednak vyšší časovou dotaci, jednak oboustranně disponibilní fond volného času - což je možné právě o sobotách a nedělích.

Frekventovaná aktivita -tanec- souvisí jednak s možnostmi její realizace, které jsou nepochybně větší o víkendech, jednak zde platí podobný důvod jako v předcházejícím případě.

Mírnou převahu zde vykazují činnosti individuální nad kolektivními. Podrobnější komentář uvádíme dále.

Zajímavé je zjištění, že na opačném konci škály frekvencí se umístilo celkem 12 z prezentovaných 53ti aktivit, které uvádí u každé z těchto položek méně než 5 % respondentů, přičemž preference na 1. místě byla ve všech případech pouze u 0,1% respondentů (jde o tyto málo frekventované položky: sběratelství, video, hrací automaty, činnost v občanských sdruženích, koncerty vážné hudby, šití, vaření, návštěva kostela, intimní styk, výjezd na chatu, nuda, samota).

Z hlediska předmětu zkoumání je důležité i rozložení aktivit vzhledem ke vztahu mezi těmito aktivitami a jejich uplatněním v sociálním prostředí. Proto jsou aktivity dále rozděleny na ryze individuální a aktivity kolektivní, resp. ve skupině provozované (pracovně označené jako aktivity sdílené).

Mezi individuální počítáme následující: četba knih, samota, nuda, spánek (neuvádíme zde např. položku "odpočinek", neboť u ní není zcela ve všech případech zřejmé, zda se jedná o aktivitu individuální, či uskutečňovanou v kolektivu) Rovněž zde není uvedeno sledování televize, neboť nelze jednoznačně rozhodnout, zda se jedná o aktivitu individuální, či sdílenou, neboť často se jedná o aktivitu, při které je alespoň spolupřítomna další část rodiny. Tato situace implikuje možné průběžné nebo následné diskuse o shlednutých pořadech.

Mezi sdílené, resp. nikoliv individuálně realizované, aktivity počítáme pobyt na chatě, či na chalupě, dále činnost v občanském sdružení, kontakt s přáteli (partou), kontakt se sourozenci, kontakt s partnerem a společenský tanec.

Aniž máme ambice porovnávat míru socializace s mírou skupinově či individuálně uplatňovaných aktivit, můžeme formulovat některé závěry, které z těchto kritérií vycházejí. Poznatkovou základnu nám poskytují následující tabulky:

Individuální aktivity ve všední den	
v % za ČR, n = 692 dotázaných, 15 - 29 let	
četba knih	27
samota	3
nuda	3
spánek	4

Zcela zřejmě zde převládá četba, pravděpodobně i jako jeden z kompenzačních faktorů určitého sociálního napětí, vyplývajícího z forem každodenního života. Zbývající zhruba desetina respondentů volí pasivní formy regenerace svých sil.

Individuální aktivity v sobotu, či v neděli	
v % za ČR, n = 692 dotázaných, 15 - 19 let	
četba knih	16
samota	2
nuda	2
spánek	13

Rozdíly mezi formou individuálních aktivit během pracovního dne a během víkendu nejsou většinou signifikantní. Nicméně prakticky dvojnásobný podíl položky "spánek" naznačuje, že zejména o víkendech stoupá podíl tzv. pasivní relaxace. Je to zcela zřejmě dáno i tím, že tato forma trávení volného času je spojena především s možností pro respondenty příhodného variabilního rozložení činností ve volném čase během víkendových dnů.

Sdílené aktivity ve všední den:	
v % za ČR, n = 692 dotázaných, 15 - 29 let	
činnost v občanském sdružení	4
kontakt s přáteli (partou)	41
kontakt se sourozenci	8
kontakt s partnerem	18
společenský tanec	11

Pořadí aktivit je v předchozích tabulkách i v následující tabulce dáno nikoliv četností, nýbrž věcným hlediskem, kdy jsou děleny podle druhu na aktivity veřejné, soukromé, kolektivní, rodinné a individuální.

Sdílené aktivity se omezují ve svém sortimentu zhruba na tři položky: kontakt s přáteli (partou), kontakt s partnerem a společenský tanec. Je to logicky dáno existujícími zvyklostmi (tanec) a časovými možnostmi setkávání respondentů a jejich ostatního vnějšího sociálního okolí.

Sdílené aktivity v sobotu, či v neděli:	
v % za ČR, n = 687 dotázaných, 15 - 29 let	
pobyt na chatě	10
činnost v občanském sdružení	4
kontakt s přáteli (partou)	35
kontakt se sourozenci	5
kontakt s partnerem	22
společenský tanec	24

S odvoláním k předchozím údajům můžeme konstatovat, že uvedené podmínky se potvrzují i při sledování forem trávení volného času ve víkendových dnech. Přibyla zde položka "pobyt na chatě", na úkor mírného poklesu položky "kontakt s přáteli (partou)" naopak stoupl podíl položek "kontakt s partnerem" a "společenský tanec". Důvody tohoto posunu jsou patrné z předchozího odstavce.

Nabízí se otázka srovnání sortimentu jednotlivých aktivit jednak ve všední dny, jednak o sobotách o nedělích. Ukazuje se, že v průměru (neposuzujeme zde nyní jednotlivé věkové kategorie) nedochází k významnějším rozdílům. I když sledujeme další, poměrně méně četné aktivity, dospíváme k závěru, že neexistuje (alespoň ve sledovaném vzorku) něco jako fenomén "víkendová volnočasová aktivita", lišící se od běžně realizovaných volnočasových činností.

Co je však naprosto zřejmé, to je fakt, že rozšířenější jsou volnočasové aktivity sdílené, než volnočasové aktivity individuální. Lze tedy usuzovat, že socializovaná forma volného času má převahu nad formou individuální.

Z frekvence jednotlivých tematických položek rovněž vyplývá, že převažují aktivní formy trávení volného času nad pasivními formami, i když např. sledování televize patří mezi nejoblíbenější.

Poněkud odlišnější strukturu mají preferované činnosti ve volném čase dětí do 15 let.

Toto šetření bylo provedeno v rámci kontinuálního výzkumu IDM MŠMT ČR jako součást výzkumu občanského vědomí. Respondentům byla položena otevřená otázka, "Co děláš ve svém volném čase nejraději". Odpovědi byly kategorizovány do skupin uvedených v následující tabulce.

Nejoblíbenější činnost ve volném čase v % za ČR, n = 327 dotázaných, 10 - 15 let		
Aktivita	%	pořadí v preferenci
četba novin a časopisů	0,8	37-38
četba knih	24,5	1
sledování televize	14,9	6
sledování videa	0,3	42-45
poslech rozhlasu	10,2	12
gram, mgf., CD	6,3	13
individuální sport	14,5	7
kolektivní sport	17,0	5
hra na hudební nástroj	6,1	15
hra v hudební skupině	0,3	42-45
zpěv	1,1	36
hraní si doma	5,9	16-18
hraní si s kamarády	14,4	8
hraní si se sourozenci	5,1	22
péče o sourozence	1,5	32-33
kontakt s rodiči	5,0	23
hraní si venku	18,9	3
počítač	13,4	9
tanec	5,4	21
kreslení, malování	11,0	11

modelaření	3,1	37
kutilství	6,2	14
jízda na kole	23,3	2
návštěva u kamaráda	0,7	39-40
návštěva příbuzných	1,7	31
Aktivita	%	pořadí v preferenci
psaní (literární)	1,5	32-33
přemýšlení, snění	0,8	37-38
spánek	3,6	26
nicnedělání	4,9	24
pomoc v domácnosti	5,9	16-18
návštěva kina	2,3	28
návštěva divadla	0,3	42-45
jízda na koni	2,2	29
péče o zvířata	18,1	4
sběratelství	1,3	34
ruční práce	5,7	19
rybaření	4,0	25
zájmový kroužek	1,9	30
učení do školy	5,9	16-18
práce na zahradě	1,2	35
sport obecně	11,3	10
turistika, příroda	5,6	20
chata, chalupa	0,3	42-45
technika obecně	0,7	39-40
jiná odpověď	0,5	41

(Pozn.: Opět, z již výše uvedených důvodů, uvádíme relativní četnosti s přesností na 1 desetinné místo)

Proveďme si nyní srovnání prvních deseti nejvíce frekventovaných preferencí kategorie 10 - 14 let s kategorií 15 - 29 let, která byla sledována z obdobného pohledu ve výzkumu Dospívání a socializace¹⁵⁾.

Preferované činnosti ve volném čase ve skupině 10 - 14 a 15 - 29 let		
Pořadí	10 - 14	15 - 29
1.	četba knih	sledování televize
2.	jízda na kole	schůzka s partnerem
3.	hraní si venku	turistika, výlety
4.	péče o zvířata	poslech mgf., gram., CD
5.	kolektivní sport	učení se jazykům
6.	sledování televize	návštěva kina
7.	individuální sport	povídání si s přáteli
8.	hraní si venku	četba novin a časopisů
9.	počítač	poslech rozhlasu
10.	sport obecně	diskotéka, tanec

Je evidentní, že převažují aktivity blízké dětskému věku, z nich pak především aktivity pohybové. Je samozřejmé, že způsob trávení volného času se mění spolu s věkem respondentů.

Zajímavý poznatek vychází z výše uvedeného výzkumu struktury a vývoje volnočasových aktivit (vyčleněný vzorek 11-25 let) a to vliv věku na druh aktivit.

A) Aktivity s věkem rostoucí:

- výdělečná činnost
- četba novin a časopisů
- veřejně prospěšná a politická činnost

- poslech rozhlasu
- ruční práce
- pomoc při výstavbě a údržbě domu, bytu, chaty

B) Aktivity s věkem klesající:

- studium
- povídání si s kamarády, přáteli
- sběratelství
- výtvarné aktivity
- chov zvířat
- psaní deníku, dopisu
- hudební a dramatická činnost, turistika
- hry, automaty

C) Aktivity s věkem rostoucí do určitého věku a pak klesající:

(uváděna věková skupina, v níž je aktivita nejnižší)

- poslech magnetofonu, gramofonu, CD	15 - 16
- sledování videa	15 - 16
- odpočinek, nicnedělání	15 - 16
- návštěva diskotéky	17 - 18
- večírky, mejdany	17 - 18
- návštěva koncertů populární hudby	17 - 18
- návštěva kina	17 - 18
- návštěva restaurace, kavárny	19 - 22
- schůzka s partnerem	19 - 22

D) Aktivity s věkem klesající do určitého věku a pak rostoucí

(uváděna věková skupina, v níž je aktivita nejnižší)

- domácí práce	17 - 18
- četba knih	17 - 18

Volný čas, resp. způsob jeho naplnění je i důležitým faktorem prevence negativních jevů. To je patrné zejména při sledování činností ve spontánně vytvořených malých skupinách.¹⁷⁾ Největší

rozdíl je ve výskytu delikventní činnosti (nevyskytovala se však ve všech zkoumaných skupinách delikventní mládeže, protože často šlo o individuální delikvenci). Škála činnosti je o mnoho chudší než u nedelikventní mládeže (z 26 druhů činnosti se jich u delikventní mládeže nevyskytovalo 15).

Vůbec ne nebo jen sporadicky byly zastoupeny následující druhy činnosti: literatura, výtvarné umění, výstavy, divadlo, televize, studium, příprava do školy, debaty, vzájemná pomoc, výtvarná činnost, tanec. Vzhledem k tomu, že citovaný výzkum proběhl na konci šedesátých let a jiné srovnání není aktuálně k dispozici, můžeme zvažovat, zda nedošlo k určitým obsahovým změnám, které by byly sledovatelné nyní. Jde zejména o výtvarné umění v podobě graffiti, o diskotékový tanec, o sledování akčních filmů v televizi či o sledování videa (přičemž zaměření a náročnost jednotlivých videoprogramů úzce koresponduje s hodnotovým systémem, zájmovou orientací a obecnou kulturní úrovní konzumenta).

V porovnání s ostatní mládeží se však v nápadně velkém podílu vyskytovaly takové aktivity jako společenské hry, besedování s vrstevníky, zábavy, oslavy apod., a to dokonce v poměru 2:1. Často při těchto aktivitách dochází ke konzumaci alkoholu, v poslední době i k užívání drog. Požití alkoholu často vede k rozhodnutí "něco provést", ukázat se před partou, před příslušníky opačného pohlaví, vzbudit na veřejnosti dojem, či dokonce strach u svého okolí.

Snaha vyniknout se tedy projevuje spíše v agresi, ve vývojově primitivnějších činnostech a v asociálních či antisociálních formách.

Frekvence jednotlivých činností ve skupinách delikventní mládeže prokazuje nechuť k jak duševní, tak i konstruktivní fyzické námaze. Např. fyzické vybití se projevuje ponejvíce ve formě brachiální agrese, prakticky nulově je zastoupen individuální nebo kolektivní sport. Právě tak absentuje turistika, včetně mototuristiky (kromě sporadických "čundrů" spojených spíše s destruktivní činností a s požíváním alkoholu).

Rovněž tzv. obtížně vychovatelná mládež vykazuje obdobnou strukturu činností ve volném čase.

Obtížně vychovatelní tráví svůj volný čas povětšinou zcela neorganizovaně, případně v závadové partě. Byla prokázána signifikantní korelace mezi členstvím v partě, konzumací alkoholu a destruktivní činností. Novým sociálním vztahem u starších dětí a u mladistvých je zvýšená frekvence kontaktu s osobami druhého pohlaví, často však formou promiskuity nebo prostituce.

Nejtypičtější negativní aktivitou skupin pak bývají krádeže a organizované násilí. Většinou se však jedná o aktivity spontánní, tedy nepřipravené a neplánované

S. Chaloupka¹⁸⁾ mluví v této souvislosti o téměř bezduchem trávení volného času a absenci hodnotných cílů a životního vzoru. Například u žáků odborných učilišť byla sledována nikoliv zanedbatelná kulturní zaostalost, kterou Chaloupka považuje za jeden ze zdrojů agresivity.

První zkušenosti s využitím volného času konstruktivním způsobem si získává dítě mj. i v organizované zájmové činnosti. Ve výzkumu zájmů dětí středního školního věku ¹⁹⁾ byla tato otázka sledována.

Organizovaná činnost ve volném čase	
v % za ČR, n = 443 dotázaných, věk 11-14 let	
Ne	32,5
Ano	67,5
Z toho:	
společenskovední	2
jazykové	5
technické	10
dívčí	2
přírodovědné	8
kulturní a umělecké	36
sportovní	31
turistické	3
ostatní	2
V organizacích a institucích:	
škola	20
Dům dětí a mládeže	24
jazyková škola	2
základní umělecká škola	17
kulturní dům	3
církev	1
soukromník	6
tělovýchovná jednota	18
občanské sdružení	10

d) PODMÍNKY PRO REALIZACI ČINNOSTÍ VE VOLNÉM ČASE

Podmínky pro využívání volného času dětí a mládeže vnímáme především prostřednictvím těch, kteří je využívají. Jestliže chápeme volný čas jako svobodnou volbu činností, pak nutně musíme akceptovat subjektivní pohled respondentů. Něco jiného pak jsou otázky proč a do jaké míry se daří, či nedaří tyto podmínky naplňovat.

Tento subjektivní pohled je mj. určován i motivací, jíž jsou uznávané hodnoty volného času a z níž pak vyplývají činnosti naplňující volný čas. Jde o následující motivace:

- Relaxační motivace (činnost mi zdrojem uspokojení a zábavy)
- Prestižní motivace (činnost má mezi kamarády a ve společnosti značnou váhu)
- Sociální motivace (činnost umožňuje být ve společnosti lidí, kteří mi vyhovují)
- Rodinná motivace (přejí si to otec, matka)
- Edukativní motivace (činnost má něčemu naučit, potřeba vzdělávat se)²⁰⁾

Tato motivace k jednotlivým činnostem se samozřejmě v průběhu ontogeneze individuálně mění; jednotlivé typy motivace nabývají na dominanci v různých údobích života i v různých sociálních situacích podle aktuálního stavu.

Významnou limitující skutečností pro realizaci vlastních představ o naplňování volného času jsou určité bariéry pro daný subjekt¹⁾. Tyto bariéry z pohledu mladých lidí byly sledovány v již uvedeném výzkumu *Struktura a vývoj volnočasových aktivit mládeže*²¹⁾. Výsledky uvádíme v následující tabulce:

Omezující okolnosti	
v % za ČR, n = 1100 dotazovaných, 11 - 26 let	
nedostatek peněz	29
nedostatek volného času	20
nedostatečné vybavení	18
v lokalitě chybí potřebné zázemí	14
odpor rodičů	9
nedostatek partnerů, kamarádů	4

To jsou uváděné příčiny, které respondentům brání ve využívání volného času podle vlastních představ. Z těchto bariér je nejvíce konstatován nedostatek peněz. O této otázce nás z poněkud jiného pohledu informuje výzkum IDM MŠMT ČR a IVVM, z roku 1994²²⁾, který sledoval co brání mladým lidem využívat volný čas podle svých představ.

I zde se jako rozhodující objevuje rozdíl mezi potřebami a finančními možnostmi jejich saturace.

Co brání mladým lidem lépe využívat volný čas	
údaje v % za ČR, n = 758 dotázaných 15 - 29 let	
je to v mladých lidech samých, mají nedostatek zájmu a chuti dělat něco smysluplného	58
mladí lidé nevědí co a kde by mohli ve volném čase dělat	53
dospělí nevedou děti a mládež ke vhodnému využívání volného času	52
institucí, které se starají o kvalitní naplnění volného času mládeže je málo	58
ti, kteří se starají o volný čas mládeže, pořádají v této oblasti málo akcí	52
a to, co dělají není pro mládež příliš zajímavé	51
podmínky pro sportování v místě bydliště jsou špatné	48
v okolí je málo možností ke kulturnímu vyžití	56
nevhodné životní prostředí v místě bydliště	36
hodnotné trávení volného času je finančně náročné	69

Podle výše uvedených údajů považují mladí lidé za největší překážku nákladnost aktivit ve volném čase (což mohou být např.: výše vstupného, cena vybavení, finanční náročnost např. zahraniční rekreace, ceny spotřebního zboží určeného pro volný čas, event. i další).

Druhá bariéra je otázkou nabídky a poptávky. Shodně uvádí 58% respondentů jak subjektivní příčiny (nezájem mladých lidí), tak příčiny pro ně objektivní (nedostatek nabídky ze strany institucí).

Tyto údaje v podstatě korespondují s příčinami uvedenými výše, kde jsme se soustředili na otázku finančního zabezpečení volnočasových aktivit.

V této souvislosti je zajímavá odpověď na otázku z výzkumu zájmů dětí středního školního věku "Pokud brání nějaké překážky, uveďte jaké". Největší překážka je podle rodičů časové vytížení

dítěte (32 %), následuje nedostatek nabídky v místě (14 %), nedostatek finančních prostředků (6%) a velká vzdálenost od místa bydliště (6 %). Stojí však za povšimnutí, že 5 % rodičů uvádí jako překážku nezáměr dítěte.

Podle výzkumu IDM MŠMT ČR Společenská saturace potřeb mládeže²⁴⁾ z r. 1993 lze usuzovat na to, že všechny výše uvedené bariéry mohou svým způsobem jedince frustrovat, neboť nejsou naplněny jedny z jeho důležitých potřeb. To dokladuje následující tabulka:

Potřeby, které nejsou dostatečně uspokojovány v % za ČR, n = 635 dotazovaných 15-24let (součet odpovědí uvedených na 1.-5. místě)	
1. aktivity volného času	25
2. vzdělávání	16
3. seberealizace	9
4. láska	7
5. domov, rodina	6
6. přátelství	5
7. zdraví	3
8. sociální jistoty	3
9. zaměstnání	2
10. peníze	2

Vidíme tedy, že i zde zůstává volný čas na předním místě, že je, jak už bylo patrné z předcházejícího textu, nezanedbatelnou hodnotou pro mladé lidi. K určitému posunu ve prospěch volného času došlo díky rozdílnému věkovému složení vzorku oproti výzkumu IDM MŠMT ČR Dospívání a socializace²⁵⁾ z r.1996

Zajímavé je i srovnání názorů na přiměřenost penza volného času pro uskutečňování zálib a koníčků s výše citovaným výzkumem z r. 1993. Vzhledem k tomu, že v obou separátních výzkumech nebyly respondentům položeny totožné otázky, obsahuje následující tabulka termíny přibližně zobecňující oba přístupy.

Dostatek času pro uskutečňování svých zálib a koníčků		
v % za ČR, n=635, resp. 692 dotázaných, 15-24, resp.15-29		
	1993	1996
dostatek času	10	24
ne zcela postačující	28	53
málo	31	48

Vidíme, že mezi lety 1993 a 1996 došlo k inverzi relativních četností u všech tří kategorií. To může být způsobeno určitým posunem v hierarchii hodnot, kam patří i volný čas, resp. charakter jeho naplňování. To do jisté míry může potvrzovat určitou diferenciaci sociálních, resp. socioprofesionálních skupin, neboť k této inverzi došlo pravděpodobně díky většímu věkovému rozpětí vzorku v roce 1996.

Prostředky na uskutečňování zálib a koníčků	
v % za ČR, n = 635 dotazovaných, 15 - 24	
ano, prostředků mám dostatek	15
na některé záliby ano, na některé ne	57
nemám dostatek prostředků	27

Vztah prostředků potřebných k realizaci zamýšlených volnočasových aktivit hodnotících postojů respondentů k nim ukazuje následující tabulka z výzkumu Dospívání a socializace²⁶⁾:

Jak dalece umožňují dnešní prostředky realizovat osobní zájmy a záliby		
v % za ČR, n = A) 357, B) 395 dotazovaných, 15-19 a 20-24 let		
	A	B
	15-19	20-24
	(n = 357)	(n = 395)
při jejich realizaci nejde tak dalece o finance, jako spíše o čas	19	15

a příležitosti		
v zásadě pro tento účel stačí	38	19
příliš toho nedovolují, kvůli nim je třeba často se uskrovnovat	20	26
zdaleka neumožňují dělat to, co by rád respondent dělal	19	32
jsou zásadní překážkou realizace	4	8

Dá se rozeznat jak zřetelně se odlišuje situace jedince odkázaného na to, co je mu poskytováno rodiči a co je současně také jeho existenčním zajištěním, od situace člověka, který má už zodpovědnost také za někoho jiného než jen za vlastní osobu. Vyplývá to z uvedených výsledků rozhodně více než z případného předpokladu o skromnějších nárocích prvních.

Tady je možné se naopak odvolat na komplex výzkumů pod hlavičkou Region Kladno²⁷⁾, kde se z nejednoho hlediska ukázalo, při analýze údajů za jednotlivé věkové kategorie, (počínaje skupinou 15-19 let, až po interval 30-75 let) - a to v rámci celého věkového kontinua -, že čím starší jsou dotazované osoby, tím skromnější jsou jejich životní podmínky a naopak.

Zde se nepochybně nalézá základní příčina toho, proč mohou mladší respondenti, vesměs svobodní a tedy i bez závazků vůči dalším osobám, vycházet jako v průměru zřetelně spokojenější než jejich protějšky.

Analýzou odpovědí jsme došli k závěru, že prostředky rozumějí respondenti v převážné míře finanční prostředky.

Na tomto místě se soustředíme především na finanční prostředky, které mají mladí lidé (zejména kategorie do 18 let k dispozici). Především se jedná o kapesné poskytované rodiči. Proto byla zkoumána i výše kapesného. Vzhledem k tomu, že nemůžeme stavět pouze na absolutní výši částky poskytované respondentům jejich rodiči, neboť nároky na tuto částku se liší jak podle příslušnosti k určité společenské skupině, tak podle sociální situace v regionu a navíc jsou ovlivněny inflačními trendy, nevyvozujeme z absolutních částek, nýbrž z názorů na výši kapesného. Ty se samozřejmě liší nejen podle výše uvedených kritérií, ale i podle zámyslu realizovat ve volném čase tu kterou činnost.

Ve výzkumu IDM MŠMT ČR Rodina²⁸⁾ jsme se dotázali právě na tento subjektivní názor. Výsledky uvádí následující tabulka:

Míra kapesného		
v % za ČR, n = A) 357, B) 395 dotazovaných, 15-19 a 20-24 let		
	A	B
	15-19	20-24
	(n = 357)	(n = 395)
docela s ním vystačil	25	31
většinou to stačilo	24	26
mohlo to být lepší	22	21
nedostával prakticky nic	30	22

Samozřejmě je, že kapesné není využíváno pouze na volnočasové aktivity (např. vstupné), ale i na další materiální požitky. Nicméně je zjevné, že přes polovinu respondentů bylo s výší kapesného spokojeno a rozšíříme-li škálu o 3. variantu odpovědi, pak se dostáváme zhruba na 4/5 respondentů. Zdá se, že v současné době některé rodiny upouštějí od pravidelného kapesného a finanční potřeby svých dětí saturují případ od případu (viz 8% nárůst těch příslušníků nižší věkové kategorie, kteří nedostávají pravidelné kapesné).

e) PARTICIPACE NA VOLNÉM ČASE DĚTÍ A MLÁDEŽE

Na volný čas dětí a mládeže mají vliv kromě objektivně daných celospolečenských podmínek, především rodina, stát (včetně školy a školských zařízení jako převážně státních institucí) a dále neformální skupiny vrstevníků, resp. formalizované skupiny vrstevníků v občanských sdruženích dětí a mládeže, event. sdruženích, která pracují s dětmi a mládeží.

A) RODINA

V realizaci volného času dětí a mládeže hraje velkou roli rodina, a to jednak jako základní sociální buňka společnosti, jednak jako časově první výchovné prostředí dítěte. Činnosti, které si dítě (relativně svobodně) vybírá, jsou dány v nemalé míře nejen množstvím volného času, osobnostními předpoklady, ale i rodinným hodnotovým systémem, finančními možnostmi rodičů a jejich představami, jakým způsobem by mělo jejich dítě svůj volný čas trávit. Často se do této sféry sublimují i ambice rodičů, eventuálně i jejich vlastní nenaplněné zájmy.

Existují dvě roviny (či oblasti) volného času z hlediska rodiny a jejího působení na dítě. První z nich je ovlivňování zájmů dítěte, resp. formy jejich realizace, druhou pak je volný čas, který tráví rodiče společně s dětmi.

O první z výše uvedených oblastí poměrně podrobně vypovídá výzkum²⁹⁾, který se soustředil na zájmy dětí středního školního věku a možnosti jejich uplatnění.

Informovanost rodičů o možnostech i o vlastním uskutečňování zájmových činností dítěte hraje při ovlivňování volného času jistě významnou roli. Na otázku položenou rodičům, zda jsou informováni o možnostech zájmové činnosti, které se jejich děti zúčastňují, odpovědělo 73,6 % rodičů "ano" a 25,4 % "ne". Pocit rodičů o jejich vlastní informovanosti je tedy převažující.

Zajímavé je tyto údaje konfrontovat s údaji získanými ve výzkumu IDM MŠMT ČR³⁰⁾, kdy byly děti dotázány, zda se jejich rodiče ptají na to, co dělají ve svém volném čase.

Ptají se tě rodiče, kam chodíš nebo co děláš po vyučování?	
v % za ČR, n = 327 dotázaných, 10-15 let	
ano, vždy	32
občas	47
málokdy	12
nikdy	9

Důležitý je i tok informací mezi rodiči a jejich dětmi. Proto byly vzneseny dotazy na informovanost rodičů o činnosti v kroužku, či občanském sdružení přímo dětmi; další otázky

směřovaly k úrovni práce těchto zájmových útvarů či sdružení. Poslední otázka z této baterie se týkala druhu zájmů, kterým se dítě věnuje ve svém volném čase jak organizovaně, tak neorganizovaně.

Co vyplývá ze srovnání odpovědí na jednotlivé otázky? Mnohé naznačují odpovědi na poslední otázku v pořadí, kdy můžeme usuzovat do jisté míry na reálnou úroveň informovanosti rodičů o volném čase jejich dětí obecně. Na tuto otázku nebylo schopno odpovědět značné procento rodičů. V podotázce a) (týkající se organizované činnosti) to bylo 32 % rodičů, v podotázce b) (týkající se zájmů realizovaných samostatně) to bylo dokonce 76 % rodičů. Lze tedy usoudit, že obecná informovanost rodičů je nízká.

Při srovnání s odpověďmi na ostatní výše uvedené otázky se zjistilo, že rodiče jsou sice informováni o tom, kde jejich dítě tráví svůj volný čas, avšak naprosto nedostatečné jsou jejich znalosti podrobností o obsahu činnosti v tomto vyhrazeném čase. To může ukazovat i na jistou povrchnost informací. Vidíme tedy, že dalším problémem je kvalita informování. Důkazem je i fakt, že 84 % respondentů uvádí svou informovanost o průběhu schůzek zájmových útvarů, ale 34 % rodičů není schopno se vyjádřit k jejich úrovni, 27 % pak nezná název organizace či instituce, kam dítě ve svém volném čase dochází.

Pak je pochopitelná i malá míra iniciativy při navrhování námětů na zlepšení činnosti zájmového útvaru. Celých 78 % respondentů tyto náměty neuvedlo (přitom pouze 9% respondentů je s činností útvaru bezvýhradně spokojeno).

I když je zcela zřejmé, že názory dětí a rodičů se mohou lišit vzhledem k postojům a názorům rozdílných generací, je názorová diference poměrně značná. Zatímco děti činnost v kroužcích označují za vynikající či velmi dobrou (známkuje stupněm 1 a 2) v 87 %, pak rodiče uvádějí stejnou klasifikaci pouze ve 45 %. Ve srovnání se spokojeností dětí (68 % známkuje stupněm 1) je 9 % odpovídající klasifikace až markantně málo. Zdá se, že jde i o určitou apriorní nedůvěru rodičů k výchovným a vzdělávacím institucím a organizacím.

Vztah rodičů k naplňování zájmů dítěte má úzkou souvislost s jejich informovaností (komentováno výše).

Dalším aspektem jsou představy rodičů o vhodnosti náplně volného času jejich dětí. Představy rodičů sledovala otázka "Kterým zájmovým činnostem by se mělo podle Vašeho názoru ještě věnovat (kromě těch, jimiž se už zabývá)?" V odpovědi na tuto otázku se zřejmě odrážejí i nenaplněná přání rodičů. Je zajímavé konfrontovat výpovědi s názory dětí. K přehledu poslouží následující tabulka, v níž 1. sloupec zahrnuje odpovědi dětí, 2. sloupec pak odpovědi jednoho z rodičů.

Nenaplněná přání dětí a představy rodičů o žádoucí činnosti dětí v % za ČR, n= 314 ve věku 11-14 let, resp. 443 rodičů		
Druh zájmů	Nenaplněná přání dětí	Doporučení rodičů
společenskovední	1	1
jazykové	1	24
technické	5	8
specificky dívčí	4	3
přírodovědné	5	5
kulturně umělecké	13	15
sportovní	62	42
turistické	4	1
jiné	7	1

Jak u dětí, tak u rodičů se hovoří zejména o sportovních aktivitách (62% dětských a 42% dospělých respondentů), i když touha dětí sportovat je zřejmě větší než představy rodičů o této potřebě (totéž, i když v relativně menším měřítku platí pro turistiku). Opačný směr je pak u činnostech technického charakteru, kde přání rodičů je téměř dvakrát silnější než přání dětí zkoumané věkové skupiny. Nejvýraznější rozdíl je u názorů na jazykovou přípravu, kde přání rodičů mnohonásobně převyšuje deklarovanou potřebu dětí. Zde však může jít zejména o rozdílnou sílu motivů dospělých a motivů této věkové kategorie.

Souhrnně z výzkumu vyplynul závěr, že rodiče ve své většině projevují zájem o činnost svých dětí ve volném čase. Nelze však učinit jednoznačný závěr, že rozhodující měrou ovlivňují skladbu, obsah i rozsah zájmů svých dětí a jejich naplňování. Deklarovaný zájem se jeví jako povrchní a omezuje se spíše na kontrolu "vhodnosti" způsobů trávení volného času, než na jeho vlastní obsah.

Další oblastí, která nás v této souvislosti zajímá, je způsob trávení "rodinného volného času". Zde máme k dispozici možnost sledovat výsledky dvou výzkumů realizovaných IDM MŠMT ČR. První z nich (již několikrát citovaný výzkum Dospívání a socializace)³¹⁾ se týkal věkové kategorie 15 - 24 let, rozdělené do dvou subsouborů, druhý pak aktuálních rodin s dětmi do 15 let (výzkum Volný čas rodin s dětmi z r. 1994)³²⁾. Některé výsledky mohou být ovlivněny tím, kdo se o respondentu staral nejvíce během jeho školních let. Z téměř 90 % to byli oba rodiče, případně některý z nich (u 44%, resp. 43 % oba rodiče, u 45%, resp. 44 % hlavně matka, pouze u 5 % to byl hlavně otec).

Kdo se nejvíce staral o žáka v době jeho školní docházky		
v % za ČR, n= A 357, B 395 dotazovaných, 15-19 a 20-24 let		
	A 15-19 n=357	B 20-24 n=395
oba rodiče	44	43
hlavně matka	45	44
spíše otec	5	4
prarodič (příbuzní)	2	6
straší sourozenec	1	2
někdo jiný	0	0
téměř nikdo	2	1

Opět bude zajímavé srovnání s aktuální populací 10 - 15 let, kde jsme při výzkumu obdrželi následující údaje:

Kdo se o žáka přes týden nejvíce stará	
v % za ČR n=327 dotázaných, 10-15 let	
oba rodiče	37
matka	43
otec	4
sourozenci	4
někdo jiný	6
nikdo	6

Zde již můžeme určitý posun vysledovat. Bohužel děje se tak na úkor komplexní funkce rodiny.

Jak velkou část svého volného času žák prožíval s rodiči v % za ČR, n= A357, B 395 dotazovaných, 15-19 a 20-24 let		
	A 15-19 n=357	B 20-24 n=395
dost velkou, rodiče se respondentovi věnovali	47	38
menší část, chtěl víc	17	17
menší část, ale stačilo to	27	31
jen velice málo, a to ještě když byl menší	5	8
nestál o to příliš	3	4
nevzpomíná si	2	1

Většina respondentů trávila volný čas se svými rodiči, nebo aspoň s jedním z nich (A 47 % - B 38 %). Mladší generace ho s rodiči trávila více než starší, ale i v tomto případě hraje svoji roli časový odstup a tím i možná méně objektivní pohled tázaného na danou situaci.

Respondenti se shodují v odpovědích, že by bývali volného času s rodiči trávili více (A 17 % - B 17 %). Asi třetina respondentů byla se svou situací vcelku spokojena, i když u starších to bylo o něco více (A 27 % - B 31 %), málo volného času s rodiči trávilo a to spíše jen v mladším věku 5 %, respektive 8 % respondentů.

Zajímavé je i určité procento odpovědí dotázaných, kteří ani příliš nestáli o to, aby volný čas trávili, s rodiči (A 3 % - B 4 %). Tento postoj může mít několik příčin: buď rodiče nejevili zájem o své dítě, nebo docházelo k neshodám mezi respondentem a jeho rodiči, jednou z dalších příčin může být i odlišný tehdejší pohled na trávení volného času respondenta a jeho rodičů. Jak často na základní škole trávili volný čas s rodiči si už nedovedla vybavit jen nepatrná část dotazovaných (A 2 % - B 1%).

Způsob trávení volného času s rodiči				
v % za ČR, n= A 357, B 395 dotazovaných, 15-19 a 20-24 let				
způsob - frekvence	často A/B	občas A/B	málokdy A/B	vůbec ne A/B
rodinné dovolené	46 /44	32/31	13/17	8/8
domácí práce	41/40	40/43	16/10	4/7
péče o zvířata	27/28	30/25	19/21	24/26
výlety, vycházky	25/24	42/42	26/26	8/8
technické věci, opravy (kolo, moto, auto)	17/19	25/31	24/24	34/27
společné hry	14/17	43/42	31/32	12/9
sport a pod.	14/14	30/29	31/35	26/22
návštěvy zábavních podniků a atrakcí	8/6	35/41	38/37	20/16
návštěvy divadel, koncertů a kin	6/10	29/31	37/35	29/24

Je vcelku pochopitelné, že na čelném místě se objevují rodinné dovolené jako nejvíce uváděný častý způsob prožívání volných dnů dětí s rodiči. V tom je možné nalézt určitý odraz v posledních letech už výrazně převažujícího životního stylu, v jehož rámci je dovolená největší příležitost k těsnějšímu soužití celé rodiny v průběhu roku. Tak je také nejspíš zafixována v paměti účastníků a váha této vzpomínky se uplatňuje i zde, ale naproti tomu účast na nejčastějších doma provozovaných činnostech, ukazující se jako druhá nejčastější, je zase, na rozdíl od předchozího víceméně svátečního momentu, reflexí dříve prožívané každodennosti, jako druhé strany mince autentického života.

Rozložení odpovědí vyznívá i u starších respondentů je obdobné jako v předcházejícím případě. Mohlo by se zdát, že celkový odraz názorů na význam jednotlivých příležitostí k někdejšímu prožívání volného času s rodiči se jeví jako naprosto shodný, bez ohledu na v průměru pětiletý věkový rozdíl mezi oběma subsoubory. Protože je třeba vzít v úvahu nejen procentní četnosti v intencích prvního frekvenčního stupně, ale i další a hlavně pak rozdíly v obsazení stupně "vůbec ne", je rozhodně účelné použít aritmetického převážení jednotlivých údajů, které nám ve výsledných průměrných hodnotách ukáže přesněji a přehledněji eventuální rozdíly v

preferenci uvažovaných variant u obou skupin(stupeň "často" má váhu 3, další pak 2 a 1, stupeň "vůbec ne" = 0):

Pořadí způsobu trávení volného času na základě průměrných hodnot					
v % za ČR, n= A 357, B 395 dotazovaných, 15-19 a 20-24 let					
A			B		
1.	domácí práce	2,19	1.	domácí práce	2,16
2.	dovolené	2,15	2.	dovolené	2,11
3.	výlety, vycházky	1,85	3.	výlety, vycházky	1,82
4.	péče o zvířata	1,60	4.	společné hry	1,65
5.	společné hry	1,59	5.	péče o zvířata	1,55
6.	sport	1,33	6.	technické věci	1,43
7.	zábavní akce	1,32	7.	zábavní akce	1,37
8.	technické věci	1,25	8.	sport	1,36
9.	divadla, koncerty, kina	1,13	9.	divadla, koncerty, kina	1,27

Výsledné pořadí způsobů trávení volného času obou subsouborů ukazuje na ne vždy totožné hodnocení dané situace, i když rozdíly mezi příslušnými průměrnými hodnotami nejsou nijak velké. Je však nezbytné přihlížet k faktické situaci konkrétní rodiny, z nichž každá mohla poskytnou jinou příležitost k uplatnění součinnosti dětí a rodičů (a to s velkou pravděpodobností většinou otců) právě v této oblasti.

Pro srovnání uvedeme několik údajů z citovaného výzkumu IDM MŠMT ČR, který se týkal volného času rodin s dětmi ³³⁾. Jednalo se o rodiny s dětmi do 15 let. Respondentem byl jeden z rodičů.

Společné aktivity rodičů a dětí alespoň 1x týdně

v % za ČR, n=759 rodin	
sledování televize, videa	94
různé hry, povídání	79
četba novin, časopisů	74
procházky	67
poslech hudby	66
četba knih	63
setkání s příbuznými	62
vzdělávání se	56
setkání s přáteli	51
společné koníčky	36
výlety	23
osobní počítač	14
divadlo, koncerty	13
návštěvy sportovních utkání	7
kino	6
výstavy, muzea	1

Jedná se pouze o vybrané aktivity podle předloženého seznamu. Rodiče sami uváděli ještě další (zahradu, chata, rybaření apod.). Poměrně velkou četnost aktivit v horní polovině tabulky však nelze přeceňovat, neboť ne vždy je zcela jasné, zda se jedná o aktivity provozované "spolu" nebo "vedle sebe" (např. četba knih jako typická aktivita provozovaná "vedle sebe").

Poněkud přesnější obraz nám ukáže přehled nejčastějších společných aktivit (typických). Tyto údaje nám ukazuje následující tabulka:

Nejčastější rodinné aktivity v pracovní dny a o víkendech
--

v % za ČR, n= 759 rodin					
poř.:	pracovní den		poř.:	víkend	
1.	televize, video	48	1.	televize, video	24
2.	hry, povídání	21	2.	procházky	17
3.	vzdělávání se	6	3.	setkání s příbuznými	11
4.	poslech hudby	5	4.	hry, povídání	10
5.	četba knih	4	5.	výlety	9

Zde jasně vidíme, že nejfrekventovanější aktivity z hlediska jejich priorit se omezily na 8, přičemž setkání s příbuznými a výlety jsou aktivity typicky víkendové.

Zajímavé jsou v těchto souvislostech i údaje o množství času, který rodiče v průměru denně věnují svým dětem.

Čas věnovaný rodiči dětem v pracovní dny a o víkendech				
údaje v % za ČR, n= 759 rodin				
	pracovní dny		víkend	
	otec	matka	otec	matka
méně než 1/2 hod.	18	0	0	0
1/2 - 1 hod.	28	0	0	0
1 - 2 hod.	24	26	16	10
2 -3 hod.	0	23	22	15
3 a více hod.	0	0	41	69

Při srovnání s údaji získanými při výzkumu IDM MŠMT ČR Dospívání a soocializace³⁴⁾ zjistíme, že jednak péče o volný čas dětí závisí valnou měrou na matce (viz dotaz na osobu, která se nejvíce starala o respondenta v době jeho školní docházky, jednak z toho můžeme usoudit, že i charakter mnoha činností ve volném čase ovlivňují více matky.

Většina rodičů svým dětem umožňovala, když chodily na základní školu trávit volný čas podle jejich představ (sumárně první dvě otázky A 65 % - B 62 %), i když někteří z respondentů pociťovali určitá omezení (A 35% - B 33%).

Nezanedbatelný je počet respondentů, kteří na základní škole měli málo volného času, protože museli rodičům buď pomáhat, nebo jim byl volný čas organizován rodiči (suma posledních dvou odpovědí (A 11 % - B 7%))

Jak velkou část svého volného času prožíval respondent s rodiči v % za ČR n= A 357, B 395 dotázaných, 15-19 a 20-24 let		
	A	B
	15-19	20-24
	n= 357	n= 395
měl ho dost a nebyl rodiči omezován	30	29
neměl ho málo, ale nemohl dělat co chtěl	35	33
byl na tom stejně jako většina vrstevníků	25	30
spíše málo, musel doma pomáhat	8	5
neměl moc volného času, rodiče byli přísní	3	2

V každém případě vliv rodiny je nezastupitelný. To ostatně dokazují i výsledky již zmíněného výzkumu³⁵⁾, který se zabýval otázkami obtížně vychovatelné mládeže.

B) ŠKOLSTVÍ

V mnoha případech (prakticky ve všech výzkumech, které sledovaly otázku vytíženosti žáků základních škol nebo i středoškolské mládeže), si někteří respondenti stěžovali, že v době kdy chodili do základní školy měli málo volného času. Jako nejčastější příčinu v mnoha případech udávali množství školních povinností a délku vyučování, hlavně odpoledního. Přesto však školství jako jeden z hlavních garantů výchovy mimo vyučování a tedy i gestor nemalé části činností ve volném čase, hraje v této oblasti svou nezastupitelnou roli, a to zejména jako resort spravující četná zařízení pro výchovu mimo vyučování.

Výchovu mimo vyučování chápeme jako záměrné přímé nebo zprostředkované ovlivňování obsahu i náplně volného času s cílem podílet se na sociálním učení dětí a mládeže a tím i na jejich socializaci. Podstatným rysem výchovy mimo vyučování je fakt, že probíhá ve volném čase dětí a mládeže.

V současné době je výchova mimo vyučování chápána ve smyslu zákona o předškolních zařízeních a školských zařízeních jako součást péče o výchovu a vzdělávání, uskutečňovaná v resortu školství, kterou organizují školy a školská výchovná zařízení pro výchovu mimo vyučování. Školskými výchovnými zařízeními pro výchovu mimo vyučování jsou střediska pro volný čas dětí a mládeže, školní družina, školní klub, školní knihovna a domov mládeže.

Střediska pro volný čas dětí a mládeže

Střediska pro volný čas dětí a mládeže plní funkci výchovně vzdělávací a rekreační. Středisky pro volný čas dětí a mládeže jsou domy dětí a mládeže s širokou zájmovou působností a stanice zájmových činností specializované na konkrétní zájmové oblasti.

Školní družina a školní klub

Školní družina a školní klub slouží žákům základních škol, jejich výchově, vzdělávání a rekreaci, a to v době mimo vyučování a v době školních prázdnin. Mohou být zřízeny i jako součást školy. Pracují jako otevřená zařízení pro žáky školy, případně i pro žáky dalších škol a jejich rodiče v místě působení.

Školní knihovna

Zřizuje se jako součást školy a je součástí jednotné soustavy knihoven. Tvoří ji žákovská a učitelská knihovna. Své služby může poskytovat i veřejnosti.

Domov mládeže

Zabezpečuje žákům středních škol výchovu, ubytování a stravování. Obsah výchovné činnosti navazuje na obsah výchovně vzdělávací práce střední školy.

Středisko pro volný čas dětí a mládeže

Středisky pro volný čas dětí a mládeže jsou jednak Dům dětí a mládeže s širší a Stanice zájmových činností se specializovanou zájmovou činností. Tato zařízení zabezpečují zejména zájmovou činnost dětí, mládeže a dalších zájemců v daném regionu, nabídku spontánních aktivit, postupové soutěže pro vyhledávání talentovaných jedinců, individuální péči o ně a prázdninovou činnost. Zřizuje je obec nebo školský úřad, případně další subjekty.

Některé číselné údaje k výše uvedeným zařízením ukazují následující tabulky ³⁶⁾

(údaje se vztahují ke šk. r. 1996)

Školní družiny	
počet zařízení	4 226
počet oddělení	9 222
počet žáků	226 630
Školní kluby	
počet zařízení	352
počet oddělení	1 340
počet žáků	25 821
Střediska pro volný čas dětí a mládeže	
počet zařízení	289
počet útvarů	14 427
počet členů v útvarech	206 914
počet akcí za rok	43 387
počet účastníků	2 139 367
počet táborů	2 412
počet účastníků	84 377
Domovy mládeže	
počet zařízení	314
počet ubytovaných	32 751

C) OBČANSKÁ SDRUŽENÍ ³⁷⁾

I přesto, že téměř tři čtvrtiny respondentům (72 %) si myslí, že občanská sdružení mohou v určité míře nebo za určitých společenských podmínek ovlivňovat život naší společnosti a více než dvě třetiny (67 %) uvádí, že např. nadace jsou obecně užitečné, tak pouze každý desátý dotázaný uvedl, že je členem nějakého občanského sdružení nebo zájmové organizace, apod. V další tabulce uvádíme přehled zaměření činností občanských sdružení, jehož jsou dotázáni členy, a názor na jeho užitečnost.

Zaměření činnosti občanských sdružení a názory na jejich užitečnost		
údaje v % za ČR, n= 556 dotázaných, 15-29 let		
činnost obč. sdružení	zaměření	užitečnost
volný čas	20	3
sport	13	-
kultura	11	2
vzdělávání	9	3
turistika	2	0,3
zdravotnictví	4	38
životní prostředí	28	10
pomoc lidem	9	42
jiné	4	1

Z údajů v tabulce jsou zřejmé značné rozdíly mezi tím, co, na zaměření občanských sdružení považují respondenti za nejužitečnější a skutečným zaměřením těch sdružení, jichž jsou členy. Nejvýraznější rozdíly mezi užitečností a skutečným zaměřením občanských sdružení jsou u činností spokojených se zdravotnictvím a pomocí lidem. U některých činnostech, např. sport, volný čas nebo životní prostředí není reálná činnost sdružení považována za významněji užitečnou.

V další tabulce uvádíme přehled názorů respondentů na činnost sdružení a nadací.

Názory respondentů na činnost sdružení a nadací	
údaje v % za ČR, n= 556 dotázaných, 15-29 let	
jejich činnost je potřebná	19
jejich činnost je asi potřebná	25
moc toho nedělají	13
působí jen pro sebe	7
nemám dostatek informací	25
nevím	10
jiná odpověď	1

Z údajů v tabulce vyplývá, že téměř polovina respondentů (44 %) si myslí, že činnost sdružení a nadací je potřebná.

I když členem některého občanského sdružení je zhruba každý desátý respondent (10 %), jejich činností zaměřeným na děti a mládež se věnuje téměř pětina dotázaných (19 %), což znamená, že v těchto sdruženích pracují zřejmě dobrovolně jako nečlenové. Podrobněji viz následující tabulka:

Zapojení mladých lidí do činnosti sdružení orientujících se na děti a mládež	
údaje v % za ČR, n= 556 dotázaných, 15-29 let	
ne	78
ano, občas	11
ano, často	8
neví	3

V následující tabulce uvádíme přehled aktivit, o které se respondenti zajímali v organizacích a sdruženích věnujících se mládeži a dětem.

Přehled aktivit sdružení orientujících se na děti a mládež	
údaje v % za ČR, n= 556 dotázaných, 15-29 let	
všestranné	35
sport	23
kultura	12
turistika	21
životní prostředí	3
pomoc lidem	4
jiné	3

D) STÁT

Nezastupitelnou roli v životě mládeže, resp. v podmínkách jejího života (a tím i do značné míry v kvalitě jejího volného času) má stát a jeho instituce.

Vztah státu k mládeži se odvíjí ve dvou rovinách: v rovině podpory a v rovině ochrany. V rovině ochrany se jedná především o tu část mládeže, která se nemůže do převážné míry sama o sebe postarat, ať už z důvodu ekonomické nesoběstačnosti, psychické a fyzické nezralosti, či z důvodu psychického, fyzického nebo sociálního handicapu.

V rovině podpory stát pomáhá v zajištění zejména ekonomické stránky činnosti občanských sdružení dětí a mládeže, či sdružení pracujících s dětmi a mládeží. K tomu jako nástroj slouží každoročně vyhlášené Programy podpory a ochrany dětí a mládeže, v jejichž rámci se jednotlivá občanská sdružení přihlašují prostřednictvím cílených projektů do konkurzního řízení na finanční příspěvek státu. Tento příspěvek dosahuje přibližně 200 milionů Kč ročně.

Následující tabulka uvádí jednotlivé vyhlášené programy a do nich přihlášené projekty na rok 1997.

Program	projekty přihlášené	projekty přijaté	poskytnuto v mil. Kč
zahraničí	141	95	15
porozumění	236	143	14
volný čas	575	409	26
prázdniny	261	233	71
sdružení	23	16	50
klubová zařízení	5	4	4
celkem	1 241	900	180

Pro lepší orientaci uvádíme charakteristiku jednotlivých programů:

1. Program ZAHRANIČÍ má dva podprogramy:

- a) Práteleství - výměny mládeže na základě mezivládních dohod
- b) Marco Polo - podpora rozvoje mezinárodních výměn dětí a mládeže na základě kulturních dohod
- c) Zdraví - ozdravné pobyty pro zdravotně postižené děti

Program sleduje zlepšení možností a dostupnosti cestování dětí a mládeže, která není výdělečně činná a mládeže, jejíž handicap vyžaduje ozdravný pobyt mimo území ČR.

2. Program POROZUMĚNÍ

Ochrana dětí a mládeže před sociálně patogenními jevy, pomoc mládeži v obtížných životních situacích, podpora zdravotně postižených dětí a mládeže.

3. Program VOLNÝ ČAS

Podpora rozvoje účelného využívání volného času zejména neorganizovaných dětí a mládeže

4. Program PRÁZDNINY

Podpora prázdninové činnosti formou táborů jako významné složky dlouhodobějšího výchovného působení na mládež.

5. Program SDRUŽENÍ

Podpora občanských sdružení dětí a mládeže s celorepublikovou působností.

6. Program INVESTICE - klubová zařízení

Projekty na investiční dotaci stavebního i strojního charakteru na rok 1998.

To je však pouze část ingerence státu do oblasti volného času dětí a mládeže. Zainteresovanost státu v této oblasti spočívá především:

- ve vytváření legislativních podmínek pro realizaci kvalitní náplně volného času
- v uplatňování přímých i nepřímých ekonomických nástrojů zabezpečujících kvalitní nabídku pro volný čas a její realizaci
- v posilování úlohy regionů a jejich motivace při péči o zařízení pro volný čas dětí a mládeže
- ve vytváření podmínek pro uspokojování tužeb dětí a mládeže po spontánní aktivitě ve volném čase
- ve vytváření kladných postojů dospělých členů společnosti k výchově dětí a mládeže ve volném čase, včetně umožňování realizace potřeb a zájmů i dospělých členů společnosti v jejich volném čase
- v konstituování pedagogiky volného času včetně výzkumné činnosti a v podílu na přípravě pedagogů volného času, ať již profesionálních či dobrovolných,
- vytváření dostatečného množství dostupných informací k aktivitám volného času.

Nabídka pro volný čas je zaměřena na:

- různé zájmové oblasti a činnosti s různým stupněm odbornosti
- různé věkové skupiny (dětí předškolního věku, školního věku, starší děti, mládež, rodiny s dětmi a ostatní dospělí)
- různé formy činnosti (spontánní, organizované, pravidelné, příležitostné) - placené i neplacené.

V. Návrhy na další výzkum

Při analýze výsledků dosavadních výzkumů, které uskutečnil jednak Institut dětí a mládeže MŠMT, jednak další subjekty, se projevila absence (nebo nedostatečná rozpracovanost) některých témat, tak jak byla tato absentující témata připomenuta v závěrečných zprávách (a v nich obsažených) jednotlivých výzkumů. Jednalo se o následující témata potencionálních výzkumů:

- podíl obcí na možnosti realizace participovaných aktivit ve volném čase a na vytváření podmínek, včetně možností ze strany státu, a to jak z hlediska stávající situace, tak z hlediska aktuálních i perspektivních možností
- aktuální metody a formy prevence sociopatogenních jevů
- únosná hranice pro úhradu volnočasových aktivit (poplatky účastníků), event. doporučení pro intervenci ze strany státu
- korelace s demografickými údaji, stanovení trendu a prognóza
- konfrontace trendů výchovy mimo vyučování v zahraničí a v ČR, stanovení diference a event. dalších možných postupů
- vztah mezi hodnotovým systémem, zájmy, rozsahem a obsahem činnosti ve volném čase z pohledu časového vývoje a možné prognózy
- podíl státu na saturaci potřeb mládeže
- letní tábory dětí a mládeže z hlediska obsahu a finančního dalšího vývoje
- spolupráce školy a školských zařízení s občanskými sdruženími dětí a mládeže
- působení prostředků masové komunikace na děti a mládež z hlediska výchovných cílů školy zajištění činnosti
- mládež a státní správa a samospráva ³⁸⁾

VI. ZÁVĚR

Při formulování problémů vyskytujících se v oblasti volného času dětí a mládeže je nezbytné brát v úvahu obecné, dlouhodobě působící skutečnosti a trendy zahrnující zejména celospolečenské tendence, postavení dítěte a mládeže ve společnosti, jejich aktuální fyzickou, psychickou, morální a sociální tvářnost i aktuální společenskou situaci. V současné době lze konstatovat několik faktů, které jsou potvrzeny i výzkumy, jež byly v poslední době v této oblasti realizovány, ať už MŠMT ČR a jeho pracovišti, či odbornými institucemi nebo některými občanskými sdruženími:

1. Význam volného času a jeho využití dětmi a mládeží v moderní společnosti výrazně vzrůstá. To vyžaduje podporovat všechny tendence, které směřují k jeho kvalitnímu využívání a zabezpečovat pro ně vhodné podmínky. Sem patří rovněž podpora podnikatelské činnosti v této oblasti i rozvoj tzv. průmyslu volného času.

2. Protože potřeby a zájmy dětí a mládeže vzhledem k volnému času se stávají různorodějšími, bude se muset nabídka pro volný čas obsahově, organizačně i institucionálně rovněž diferencovat. Je proto nezbytné vytvořit efektivní vazeb a spolupráce všech složek, které se na vzniku podmínek a na vlastní realizaci volného času mohou podílet a současně s tím zabezpečit legislativní předpoklady pro jejich fungování včetně vymezení podílu jednotlivých resortů. Nutno rovněž pamatovat na děti a mládež tělesně a mentálně postižené, invalidní, ohrožené a sociálně obtížně adaptovatelné.

3. Vzrůstá individuální a společenská potřeba volný čas využívat k sebevýchově a sebevzdělávání příslušníků mladé generace. K tomu je nezbytné zabezpečit možnosti pro realizaci vzdělávacích a sebevzdělávacích aktivit, vyhledávat a vychovávat talenty a účinněji než dosud podporovat jejich rozvoj. Tím vším se může napomoci i jejich budoucímu uplatnění jak na trhu práce, tak přímo v profesi.

4. Posiluje se kompenzační role volného času. To při značné rozrůzněnosti a proměnlivosti potřeb a zájmů dětí a mládeže vede ke vzniku nových požadavků. Přitom lze vycházet ze skutečnosti, že v mnoha případech dospělý člověk ve vlastním volném čase reprodukuje aktivity ze svého dětství a mládí a stejně potom působí na vlastní děti. Vytvoření východisek v tomto ohledu je dnes a zejména pro budoucnost zvláště důležité a mělo by se stát dlouhodobým a perspektivním trendem. Také proto bude nutno rozšiřovat nabídku spontánních činností ve volném čase a vytvořit fungující systém instruktážní a poradenské činnosti.

5. V současnosti začínají působit také nové skutečnosti, zasahující do života dětí a mládeže výrazně negativně, proto vzrůstá i potřeba aktivit podpůrných a kompenzačních (sociální ochrana, potřeba čelit psychickým stresům aj.).

6. Ve využívání volného času bude perspektivně mít znovu větší úlohu rodina, a to jednak jako základní sociální buňka společnosti, jednak jako časově první výchovné prostředí svých dětí. V osobnosti dítěte a mladého člověka se budou intenzivněji než dosud odrážet komplikující

a zhoršující se sociální a ekonomické podmínky existence některých rodin (snižující se věk rodičů, trvalá vysoká rozvodovost, rostoucí počet neúplných nebo sociálně dysfunkčních rodin, počínající nezaměstnanost rodičů a jejich dospívajících dětí). Proto bude nanejvýš vhodné a nutné vytvářet možnosti i pro takové aktivity, jako je například společná činnost rodičů s dětmi nebo působení na rodiče jako nezastupitelného činitele při formování osobnosti vlastních dětí.

7. Na základě požadavku zvýšit úroveň a dosah účelného využívání volného času vzniká nutnost zabezpečit tuto oblast odpovídajícím teoretickým a teoreticko-praktickým zázemím. Je to důvod pro vznik a fungování nově koncipované vědeckovýzkumné základny pro otázky volného času dětí a mládeže a pro systém přípravy profesionálních pracovníků této oblasti. Součástí posledně jmenovaného zřetele by se mělo stát i vymezení hledisek, doporučení a limitů pro přípravu a činnost dobrovolných (neprofesionálních pracovníků) kooperujících s příslušnými institucemi volného času dětí a mládeže.

8. Ekonomické podmínky současnosti ani nejbližší budoucnosti nedovolují (jakkoliv si tuto nutnost pro perspektivní rozvoj společnosti uvědomujeme) počítat s rozsáhlými projekty náročnými na materiální zdroje. Namísto je tedy co nejefektivnější využívání celého lidského a materiálního potenciálu, který je v současnosti pro tuto oblast k dispozici a tento aktuální potenciál chránit před možnými a pravděpodobnými, nahodilými nebo nepromyšlenými zásahy, jež by ho mohly oslabit, a zároveň souběžně teoreticky a koncepčně připravovat a pak jako experiment začít ověřovat nová řešení, jejichž realizace se předpokládá pro další budoucnost.

Výše uvedená hlediska se promítají do celé škály činností dětí a mládeže ve volném čase. Proto nelze (a není to ani žádoucí) přísně od sebe oddělovat různé věkové skupiny včetně dospělých. Naopak je nutné usilovat o komplexní a efektivní využití celého lidského, materiálního, prostorového i finančního potenciálu.

Celá tato závažná oblast lidské činnosti nemůže pochopitelně zůstat mimo zájem státu. Vztah státu k mladé generaci nachází praktický výraz ve vytváření podmínek pro rozvoj osobnosti mladého člověka, v zajištění jeho možností uplatnit se v životě a v práci v souladu se svými schopnostmi. Důležitou roli přitom má rozsah, obsah a dopad, jako předpoklady účelného využívání volného času dětmi a mládeží. Z uvedených důvodů je zřejmé, že stát musí tuto oblast ovlivňovat, aniž přitom naruší její základní specifiku. Volný čas si získává stále důležitější pozici v životě jednotlivce i celé společnosti.

I když tzv. společnost volného času, tak jak je chápána, pro nás je a ještě dlouho bude vzdálenou perspektivou, víme už, že množství volného času může být jedním z kritérií úspěšnosti společnosti. Bylo by však velmi zjednodušené zůstat pouze u kvantitativního vyjádření a nemít na zřeteli kvalitu.

Jedná se především o faktické naplnění volného času s důrazem na předpoklad rozvoje lidské osobnosti. Naučit se využívat svůj volný čas, efektivně s ním disponovat

a nesoustřeďovat se pouze na jeho relaxační složku. To je jeden z cílů, ke kterým chce (nejen) mladého člověka přivést u nás pedagogika volného času. Jejím úkolem je především probouzet nebo podněcovat zájmy se zřetelem ke smysluplnému a užitečnému naplnění volného času a ukazovat možnosti jeho správného využití, učit novým způsobům chování se ve volném čase, iniciovat vytváření podmínek pro různé aktivity a budovat poradenskou síť i připravovat kvalifikované pedagogy volného času.

E. Weber, kterého můžeme považovat za jednoho ze zakladatelů pedagogiky volného času k tomu poznamenává: “Pro pedagogiku volného času je zde nelehký úkol výchovy k opravdovému volnu”.³⁹⁾

VI. POZNÁMKY

- 1) Dumazedier, J.: Vers une civilisation du loisir. Paris 1962
- 2) Štípek, J.: Sociální příčiny poruch chování obtížně vychovatelné mládeže. SPN, Praha 1987
- 3) Bláha, V.: Potřeby a zájmy žáků základní školy z hlediska rozvoje jedince a požadavků na něj. VÚP Praha 1987
- 4) Sýkorová, D. a kol.: Hodnoty a hodnotové orientace středoškolské mládeže (závěrečná výzkumná zpráva), PF Olomouc 1995
- 5) Švestka, V. a kol.: Dospívání a socializace (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 6) Sak, P.: Hodnotový systém mládeže. IDM MŠMT ČR, Praha 1993
- 7) Mišovič, J. - Švestka, V.: Žáci základních škol okresu Domažlice o svém životním způsobu. IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 8) Švestka, V. - Jíra, O.: Občanské vědomí (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1966
- 9) Švestka, V. a kol.: Dospívání a socializace (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 10) ibid
- 11) ibid
- 12) Sak, P. a kol.: Struktura a vývoj volnočasových aktivit dětí a mládeže, MŠMT ČR, Praha 1992
- 13) Švestka, V. a kol.: Dospívání a socializace (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1966
- 14) Švestka, V. - Jíra, O.: Občanské vědomí (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1966
- 15) Švestka, V. a kol.: Dospívání a socializace (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 16) Sak, P. a kol.: Struktura a vývoj volnočasových aktivit dětí a mládeže. MŠMT ČR, Praha 1992
- 17) Čečetka, J.: Spontánne skupiny u dospívající mládeže. Bratislava 1964
Čečetka, J.: Medziludské vzťahy a zoskupovanie mládeže. Bratislava 1967.
- 18) Chaloupka, S.: Úvod do sociální patologie. Praha 1983

- 19) Steiniger, B.- Jíra, O. : Zájmy dětí středního školního věku a možnosti jejich uplatnění. MŠMT ČR, Praha 1993
- 20) Sak, P. a kol.: Struktura a vývoj volnočasových aktivit dětí a mládeže. MŠMT ČR, Praha 1992
- 21) ibid
- 22) Švestka, V.-Temňák, S.: Co brání mladým lidem využívat volný čas. IDM MŠMT, IVVM, Praha 1994
- 23) Steiniger, B.- Jíra, O.: Zájmy dětí středního školního věku a možnosti jejich uplatnění. MŠMT ČR, Praha 1993
- 24) Jurečka, Z. a kol.: Společenská saturace potřeb mládeže (závěrečná zpráva z výzkumu), IDM MŠMT ČR, Praha 1993
- 25) Švestka, V. a kol.: Dospívání a socializace (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 26) ibid
- 27) Švestka, V. a kol.: Region Kladno. IDM MŠMT ČR, Praha 1995
- 28) Švestka, V. a kol.: Dospívání a socializace (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 29) Steiniger, B.- Jíra, O.: Zájmy dětí středního školního věku a možnosti jejich uplatnění. MŠMT ČR, Praha 1963
- 30) Švestka, V. - Jíra, O.: Občanské vědomí (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1966
- 31) Švestka, V. a kol.: Dospívání a socializace (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 32) Švestka, V. - Jíra, O.: Občanské vědomí (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 33) Kudová, L.: Volný čas rodin s dětmi. IDM MŠMTČR, Praha 1994
- 34) Švestka, V. a kol.: Dospívání a socializace (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996
- 35) Čečetka, J.: Spontánne skupiny u dospívající mládeže. Bratislava 1964
- 36) Ročenka ÚIV 1996
- 37) Švestka, V. - Jíra, O.: Občanské vědomí (kontinuální výzkum) IDM MŠMT ČR, Praha 1996

- 38) Dubský, V. - Jíra, O. : Srovnávací analýza výzkumů zájmů dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace. IDM MŠMT ČR, Praha 1994
- 39) Weber, E.: Das Freizeitproblem. München-Basel, 1963

VII. OBSAH

I. ÚVOD	
II. VÝCHODISKA	
III. MLÁDEŽ A VOLNÝ ČAS	
a) Volný čas jako hodnota	
b) Reflexe volného času	
c) Obsah a struktura aktivit ve volném čase	
d) Podmínky pro realizaci činností ve volném čase ..	
IV. Participace na volném čase dětí a mládeže	
a) Rodina	
b) Školství	
c) Občanská sdružení	
d) Stát	
V. Náměty na další výzkum	
VI. Závěr	
VII. Poznámky.....	